Naše řeč ROČNÍK XXIV. ČÍSLO 3.

J. V. Bečka:

Weekend.

V našem sportovním názvosloví jistě není o anglické slovo nouze a zvláště v těch odvětvích sportu, jež mohou pěstovat jen bohatší lidé, patří anglická slova přímo k jakémusi bontonu. Stačí upozornit na názvosloví tennisové, které je dosud téměř výhradně anglické (srov. set, game, play, ready, forehand, backhand, fifteen, thirty, forty a pod.). Podobně je tomu v golfu, jak nás o tom přesvědčí tato malá ukázka referátu ze Sportovní revue: „A nemůže (hráč golfu) ani za to, že se mu právě tehdy, když chtěl hrát pouze krátký *approach* na *green,* podařil nádherný *drive* na 180 m.“ Ukázka je stará, z r. 1935, ale poměry se zatím asi nezměnily. Věru golf si může dovolit hrát jen ten, kdo umí dobře anglicky, aby si zapamatoval, že *niblick* je druh golfové hole, *bunker* písčitá hráz, *caddie* že je sběrač míčků atd.

Proti tomu je slovo *weekend* samo o sobě zcela nevinné a nemůže ohrozit čistotu jazyka. Přes to však nenalezlo milost před očima naší veřejnosti, snad proto, že už dávno není výsadou jen bohatých lidí jezdit na weekend. Přemýšliví lidé přišli na to, že se toto anglické slovo vlastně nehodí do úst všech těch drobných zaměstnanců, úředníků, dělníků atd., kteří se celý týden těší na to, jak si už v sobotu odpoledne vyjedou za město, snad dokonce i do vlastní chaty. Proto se domnívají, že by se mělo nahradit slovem novým, domácím. Nastala skutečná sháňka po vhodném novém slově; leckdy se ta sháňka změnila v zuřivou honbu, to tehdy, když naše veřejnost, jsouc vydrážděna výzvami a poznámkami v novinách a časopisech, podlehla přímo davové psychose a na slovo *weekend* začala pohlížet jako na pohanu českého jazyka.

Začalo to už před lety a dosti nenápadně. V Národní politice se zásluhou některého redaktora začalo objevovat slovo *neděláček*. Zda je to skutečně první návrh, či zda už před ním byly návrhy jiné, to se mi nepodařilo zjistit, ostatně na tom tak mnoho nezáleží. Pak přišla soutěž jednoho ženského časopisu (tuším Listu paní a dívek) o nejvhodnější českou náhradu za weekend. To bylo, nemýlím-li se, r. 1937. Návrhy, jak už při soutěžích bývá, jen se hrnuly a redakce prý jich sebrala několik set. Škoda, že nevíme, jak vypadaly; známe z nich jen deset, které redakce vybrala jako nejlepší. Jsou to: *sobotěnka, oddech, venden, zotav, osvěžená, týdnuvale, osvěž, oddyšek, odpočník, výdech.* Hlasováním čtenáři (nebo vlastně čtenářky) rozhodli, že nejlepší z nich je *venden*. Proč se jim zalíbilo právě toto slovo, nevíme, ale jisté je, že toto slovo sice vyhrálo soutěž, ale nevyhrálo svůj boj o existenci. A sháňka pokračovala. Jsme o ní informováni jen kuse, když se tu a tam zmínka o ní dostala do novin. V článku „Jaké slovo místo weekend?" (Nár. pol. 15. VI. 39) jsou citována další slova, jež čtenáři navrhli za výraz *weekend*. Jsou to *neděli, noclet* (prý výlet spojený s nocí), *týdnice, zotavisko, týdenka, končínek.* Jak vidět, neopakuje se tu ani jedno slovo ze soutěže Listu paní a dívek. Autorovi článku se však nejvíce líbil návrh jednoho pensisty, říkat weekendu prostě *výlet*. České slovo 2. VII. 39 citovalo z dopisu redakci návrh *vytýden* (prý jako výlet, vycházka, vyhlídka!); citovalo to slovo bez poznámky, ale se skrytou ironií. Slovu *weekend* věnoval svou nedělní kursivku v Lid. novinách prof. F. Trávníček (27. VIII. 39); vedle známého už nám slova *oddech* a pak doslovného překladu anglického slova, *konec týdne,* dovídáme se z ní další návrhy čtenářů; jsou to *přesneděli* a *svatvečer.* K této řadě mohu přidat ještě slova *osvěžník* a *konectýdní,* která jsem slyšel, a pomnožné jméno *týdenice,* jež bylo nedávno navrženo redakci Naší řeči. Tím docházíme k počtu dvou tuctů návrhů. Uvážíme-li, že je to jen malá část všech navrhovaných slov, musíme se skutečně podiviti, co pracovní energie je skryto v našich lidech, když jde o nějaký jazykový problém, který je zaujme, ale zároveň musíme litovat, že tu bylo vyplýtváno tolik energie nadarmo.

Je totiž už naprosto jisté, že se ani jedno z navrhovaných slov neuchytí. Když už o nich dnes píši, nejde mi tedy o ně samá, neboť žádná kritika jim nemůže ani uškodit, natož prospět, nýbrž chci využít této příležitosti a ukázat na některé zásady tvoření slov. Čtyřiadvacet názvů pro jednu představu, názvů navrhovaných, nezatížených tradicí, ba ani usem, to je

neobyčejně vzácná příležitost poznat, jak si lidé tvoření slov představují a jak se při tom v zápalu tvoření dovedou vzdálit od skutečně platných a cítěných zákonů tvoření v jazyce.

Nové slovo je zřejmě dvojčlenné, skládá se z kmene a z přípony. Protože v moderním jazyce je mnohdy těžko odlišit kmen a kořen, je výhodnější této první části slova říkat z á k l a d (je to základ skutečný neboli gramatický). Základ vystihuje jádro významu slova. Druhá část, přípona, je doplňuje tím, že odlišuje nové slovo od slova základního a někdy i naznačuje hlavní obrysy nového významu. Na př. v slově *ohniště* je jádro významu v základě *ohn-*, přípona *-iště* pak jednak odlišuje slovo *ohniště* od slova základního *(oheň),* jednak naznačuje, že nové slovo má povšechný význam místa. Základní slovo můžeme nazvat p s y c h o l o g i c k ý m z á k l a d e m nového slova. Tímto psychologickým základem představy, jež má býti označena slovem, bývá zpravidla její nejtypičtější vlastnost, nejnápadnější část jejího obsahu, ale nemusí to býti vždy vlastnost základní nebo nejdůležitější. Je zřejmé, že u představy složitější lze vystihnouti slovem jen část jejího obsahu, někdy dokonce jen malou část. Je tedy slovo spíše skizzou své představy než jejím skutečným obrazem. Vytvořit takovou zkratku je duševní pochod ne nepodobný zkratce básnické; není to tedy náhoda, že nejlepší nová slova tvoří právě básníci. Psychologickým základem na př. slova *vyssavač* je představa vyjádřená slovesem *vyssávati* (t. j. prach); totéž slovo ve francouzštině má psychologický základ jiný, totiž „zbavovati prachu“ (le dépoussiéreur).

Máme-li vybrán vhodný psychologický základ, musíme jej upravit na tvar schopný dalšího tvoření, t. j. upravíme jej na kmen (neboli, jak jsme výše řekli, gramatický základ). Jaké při tom platí zásady, o tom dnes nebudeme mluvit; poučení o tom lze nalézti v každé větší mluvnici. Ke gramatickému základu se připojí přípona. Tu nevybíráme nijak náhodně, neboť by se mohlo stát, že by se i při dobrém psychologickém základě novému slovu rozumělo špatně.

Řídíme se při tom dvojí methodou. Je to jednak systém k a t e g o r i í, jednak systém s l o v p á r o v ý c h.

Kategorie je skupina slov spjatých stejným typem (nebo několika typy) tvoření a majících stejný význam, ovšem v nejhlavnějších obrysech. Takovou kategorií jsou na př. jména činitelů (kazatel, karatel, učitel, činitel, myslitel — topič, sazeč, řidič, sekáč), nebo adjektiva značící sklon k činnosti (chvástavý, psavý, snaživý, přelétavý, citlivý), nebo abstrakta vlast-

nosti (věrnost, snaživost, lenost, rychlost), nebo abstrakta dějová (chválení, následování, zasahování — zákrok, zásah, výskok, průstřel) atd.

Podle zásady kategorií se tvoří slova především tehdy, když se nám přímo vnucuje psychologický základ. Je to v tom případě, když obsah psychologického základu vyplňuje téměř úplně nebo aspoň z valné části i obsah hledaného slova. Tu vlastně jen převádíme slovo z jeho významové kategorie do jiné. Nejtypičtější takový případ je převádění adjektiv na substantiva a opačně (dělnický, úřednický, kazatelský, studentský — věrný, klidný, pokojný, snažný, krásný — rychlost, pomalost, bystrost). Tvoření toho druhu je velmi snadné a málokdy naráží na větší potíže. Někdy je tak snadné a tak pravidelné, že se zařaďuje v mluvnicích nikoliv do oddílu o tvoření slov, nýbrž do tvarosloví (na př. tvoření příčestí a přechodníků a podstatného jména slovesného od sloves). Nová slova tu vznikají nejen snadno, nýbrž mnohdy zcela nenápadně. Když se k nám dostalo z francouzštiny slovo *šofér,* jistě znělo s počátku neobvykle, ale adj. *šoférský* vzniklo už zcela přirozeně a třebas současně u mnoha lidí, jakmile jen slovo *šofér* v češtině zdomácnělo. Může se stát, že slyšíme slovo podobného druhu po prvé a ani si to neuvědomujeme, nebo že sami takové slovo vytvoříme, aniž jsme si vůbec vědomi toho, že jsme to slovo teprve vytvořili.

Vždycky však toto tvoření není tak snadné. Psychologický základ není vždy tak samozřejmý, ba naopak s jeho výběrem bývá leckdy veliká potíž. Najdeme-li jej, vytvoření nového slova pak už nemusí být nesnadné, neboť už sám ráz tohoto základu mnohdy udává, do které významové kategorie je možno ono slovo zařadit. Když se hledalo české označení pro *rozhlas,* jistě to nešlo úplně hladce a samozřejmě. Jakmile však byl nalezen vhodný psychologický základ (rozhlašování), byl už další postup mnohem snadnější. Protože nalezeným psychologickým základem je představa děje, bylo docela dobře možno utvořit nové slovo podle kategorie substantiv dějových, a to postverbálních: *rozhlas.*

Počet produktivních významových kategorií je však omezen, a to i v češtině, třebas vyniká neobyčejnou tvořivostí. Mnohdy je téměř nemožné nalézti pro hledané slovo vhodnou kategorii, třebaže význam kategorií je, jak jsme už viděli, neobyčejně široký. V tom případě se pokoušíme vytvořiti slovo podle systému slov párových. Nejlépe se to daří, když představa, pro niž hledáme slovo, je svým obsahem spřízněna s před-

stavou už pojmenovanou tak silně, že se nám při hledání slova takřka vnucuje slovo této pojmenované představy. Snažíme se tedy vytvořit nové slovo přímo podle vzoru tohoto hotového slova, aniž se staráme o významové kategorie. Takovým způsobem vzniklo slovo *dálnice*. Vytvořit české slovo pro autostradu nebylo lehké, poněvadž názvy pro silnice lze velmi těžko vřadit do některé z významových kategorií. Máme sice kategorii místních jmen na *-iště* (ohniště, bojiště, hřiště), na *-ník* (chodník, stezník) a na *-ina* (nížina, vysočina, pěšina), ale ty se pro silnici nehodí. Je sice ještě kategorie místních jmen na *-nice*, ale ta znamenají buď prostor uzavřený (radnice, ložnice, tržnice), nebo aspoň nějak omezený (střelnice, bažantnice), a to právě u představy pro autostradu velmi vadí. Bylo snad ještě možno jít na tento problém s druhé strany, t. j. vyjít od slova *automobil* jako psychologického základu a užít přípony *-ka*, jejíž význam je neobyčejně široký, ale slovní označení *automobilka* je už zabráno pro význam „továrna na automobily". Není tedy dobře možné vytvořit pro autostradu české slovo podle systému kategorií. Ale při hledání slova se stále vnucuje slovo silnice. Vyšel proto p. Opravil od tohoto slova a vytvořil k němu slovo párové: *dálnice* (právě tak jako před lety vzniklo slovo *železnice*). Toto slovo se hned ujalo, je tedy tvořeno vhodně. Systém slov párových se osvědčil.

Tvoření podle tohoto systému je poměrně nesnadné a jen zřídka lze nové slovo takto vytvořit. Tvoření zde nebývá vždy úplně pravidelné (i proti slovu *dálnice* lze vyslovit některé námitky, viz Naši řeč 23, 1939, str. 29 n.), může se však za příznivých okolností státi základem nové významové kategorie, a to je pro jazyk velkým obohacením.

Tvoření podle systému slov párových je vlastně jen zvláštním případem tvoření podle kategorií. I při tvoření podle kategorií si bereme za vzor hotová slova, nikoliv abstraktní schema tvoření, rozdíl je však v tom, že při kategorii je těch vzorových slov více, což arci neobyčejně usnadňuje tvoření, protože cítíme u přípony přímo celkový význam kategorie. U systému slov párových máme jako vzor jen slovo jedno, nejvýš dvě nebo několik málo, a proto je postup tvoření při něm nesnadnější.

Nyní se vraťme k českému označení pro weekend. Znamená pobyt na venkově v sobotu odpoledne a v neděli pro osvěžení na čerstvém vzduchu. Rozšířením významu pak i pobyt ve svátek a den před ním. Od výletu se liší tím, že nemusí být spojen s pěší turou; naopak spíše máme představu pobytu na nějakém

určitém místě, na př. u vlastní chaty. Z toho důvodu se pro weekend naprosto nehodí označení *výlet;* tím už nám ubude jedno z navrhovaných čtyřiadvacíti slov.

Psychologický základ slova *weekend* může býti dvojí: buď označení doby, kdy se weekend tráví, nebo označení účelu, proč se tráví. Označení doby nemůže být jiné než „konec týdne", rovněž označení účelu: „osvěžení na čerstvém vzduchu". Ze zbývajících třiadvaceti slov o něco víc než polovina má psychologický základ prvý, ostatní jsou tvořena od základu druhého. Jediné slovo *noclet* má svůj vlastní psychologický základ.

Psychologický základ ‚konec týdne' je už sám o sobě nevýhodný, protože je dost nejasný a krom toho je vyjádřen dvěma slovy, z nichž je arci těžko vytvořit nové slovo nesložené. Je to dobře vidět na navrhovaném sousloví *konec týdne* (zde máme ukázku toho, jak psychologický základ je metonymicky vzat za slovní označení představy, pro niž se hledalo slovo), je příliš neurčité a nelze od něho odvozovat další slova, z nichž zvláště adjektivum je velmi potřebné. Stejně nevýhodné je kompositum *konectýdní,* tvořené sice neobvykle, ale nikoli snad špatně (srov. Konecchlumí). Proto se navrhovatelé, kteří se nedovedli vyplésti z této slepé uličky, uchýlili ke všelijakým experimentům, jako jsou *vytýden, týdnuvale, venden.* Tato slova nelze brát vážně, neboť všechny zásady tvoření slov jsou tu postaveny na hlavu. Aby se této nevýhodě vyhnuli, zjednodušili si ostatní navrhovatelé psychologický základ „konec týdne" buď jen prostě na „konec" (viz slovo *končínek*), nebo na zdůraznění soboty, event. sobotního večera (*sobotěnka, svatvečer*), nebo na zdůraznění neděle (*neděláček, nedělí, přesnedělí*), nebo konečně na prosté označení týdne (*týdenka, týdnice*). Z takových nezřetelných základů ovšem nemohla vzniknout slova výrazná, což už samo o sobě je veliká chyba, třebaže se někdy uchytí i takováto nezřetelná slova, není-li zbytí. Stačilo to však zahubit slovo *týdenka,* ač není tvořeno špatně, tím spíše pak méně vhodné slovo *týdnice* a velmi podivně tvořené *končínek.* (Autor tohoto slova prý měl na mysli párové slovo *odpočinek!*). Neujalo se ani slovo *týdenice,* jež autor vytvořil podle slova *letnice*; pomnožný tvar (týdenic, týdenicům atd.) je tu totiž velkou závadou. O slově *přesnedělí* platí to, co jsme řekli o slově *konectýdní,* slovo *nedělí* je nevhodné i svým tvořením i svým zněním. Slovo *svatvečer* navrhovat pro weekend je nevkus, o kterém není třeba mluvit. Slova *sobotěnka* a *neděláček* znějí tak mazlivě, že vzbuzují představu všeho jiného, jen ne weekendu. Hlásí se do kategorie slov zdrobnělých, a to buď přímo mezi hypoko-

ristika, nebo mezi zdrobnělá slova posměšná. Obludné slovo *noclet* překonává i známé výtvory gramatika Pohla.

Druhou skupinou jsou slova utvořená na psychologický základ „osvěžení". Jsou si velmi podobná a jejich počet se zvýšil jen proto, že slovo *osvěžiti se* má několik synonym: oddechnouti si, zotaviti se, vydechnouti si, odpočinouti si. Všech těchto slov bylo využito, což jistě svědčí o horlivosti hledatelů. Z nich předem musíme jako nepříliš vhodná odmítnouti slova, jež už existují a mají svůj ustálený význam: *oddech, výdech;* ustálený význam těchto slov se totiž nekryje s naší představou weekendu, neboť znamenají jen krátký odpočinek. Tím méně vhodné je slovo *oddyšek,* protože by mohlo znamenat jen krátký oddech. Pak musíme škrtnout slova, která se svou příponou hlásí do nenáležitých kategorií. Tak přípona *-ník* slov *odpočník, osvěžník* nám příliš připomíná substantiva činitelská (strojník, zahradník, lesník ap.), a to ještě necháváme stranou způsob tvoření těchto dvou slov (od slovesných základů se totiž substantiva na *-ník* netvoří). *Zotavisko* má příponu *-isko,* známou spíš z Moravy než z Čech, ale stačí, připomeneme-li si slovo *letovisko,* abychom poznali, že slova takto tvořená vyjadřují představu místa (stanovisko = místo, kde se člověk zotavuje) a že tvoření je v tomto případě psychologicky pochybeno. Zbývají nám na konec už jen tři slova: *osvěžená, zotav, osvěž.* Slovo *osvěžená* je zřejmě vymyšleno podle systému slov párových k slovu *dovolená.* Není utvořeno špatně, ale vhodné není, protože má tvar adjektiva v platnosti substantivní, a není tedy schopno utvořit k sobě adjektivum odvozené. Jím bychom si pomohli jen na půl, asi tak jako slovem *kopaná,* vedle něhož si musíme dále držet cizí *football,* abychom měli po ruce i nezbytná další odvozená slova *footballový, footballista.* Slova *zotav* a *osvěž* patří do kategorie postverbalií; ta vyjadřují substantivní formou děj vyjádřený základním slovem a snadno posouvají svůj dějový význam i na předměty, na nichž se děj uplatňuje. Vidíme-li ve weekendu dobu odpočinku, lze weekend zcela dobře vyjádřit česky takovým postverbalem. Přes to však ani tato dvě slova nenalezla milost u přísné naší veřejnosti. Snad proto nebyla uznána způsobilými, že postverbalia tohoto druhu znějí prostému uchu poněkud strojeně. Jsou totiž příliš básnická (sr. *záchvěv, vzlyk*) nebo zas příliš odborná (*průklest, záhřev* a pod.).

Tak se celá kampaň za českým slovem pro weekend skončila bez úspěchu. Ukázala jen jasně starou zkušenost, že jsme mnohem kritičtější v přijímání nových slov než v jejich tvoření.

Naděje na utvoření českého slova je tím menší, čím více slovo *weekend* v češtině zdomácňuje. Zdomácní-li jednou úplně, učiníme jedinou malou změnu: přizpůsobíme jeho psaní českému pravopisu. Pochybuji však, že bychom je psali s tvrdým *y* (*výkend*), jak to udělal jeden autor humorného článku v Pražském il. zpravodaji, zřejmě aby zvýšil humorný ráz svého článku.

Na konec si dovoluji jednu malou poznámku. V češtině máme obrat velmi vžitý a jistě dosti starý: *na neděli* (na př.: Kampak pojedeš na neděli?). Říkáme tak velmi často a ani si snad neuvědomujeme, že ve spojení *na neděli* je vlastně skryt náš weekend, poněvadž jinak bychom řekli *v neděli* (na př.: Kampak pojedeš v neděli?). Je to vazba výhodná tím, že jí můžeme s obměnou užít i pro svátky, má však velikou nevýhodu v tom, že je to vazba příslovečná a nelze ji dát ani do podmětu ani do předmětu (srov.: Weekend se nám zkazil. Těším se na weekend). Výraz *weekendová chata* by snad bylo možno vyjádřit spojením *nedělní chata,* i když to dnes zní neobvykle. Jak je vidět, možná, že se časem obejdeme bez slova *weekend* i bez umělé náhrady za ně, neboť není nemožné, že se rozplyne tento pojem v řadě obratů dnes třeba už běžných, z nichž jmenovaný už obrat *na neděli* snad nabude nového uplatnění.

Josef Beneš:

Poznámky o pořádku vět v jednom druhu složených souvětí.

A.

I. Snad vzbudila pozornost mnohého čtenáře, zejména měl-li se rozhodnout, zda psáti čárku mezi spojkami, složená souvětí typu: věta, spojka věty rozvíjecí, věta podřízená větě rozvíjející, věta rozvíjecí; na př:

Císař psal mistrům, *aby, jakmile jeho list přečtou, hned jemu syna ... přivedli.*

Mistři věděli, *že, nepřivedou-li císařova syna, všichni bez hlav budou.*
(Oba příklady jsou z Pravidel českého pravopisu XXXIX.)

Tak se stalo, *že, odečteme-li něco cizích slov,* která se jen jako povrchní smeť nanesla na jazyk městský, *i v samé Praze kazů,* které by šly do hloubi naší mluvy, *ani nebylo veliké množství.* (Zubatý, O úpadku .)

... novoty, *které, ukáží-li se prospěšnými a souhlasnými s rázem jazyka, nalézají časem místo v jeho formě knižní.* (Tamže.)

Nejsou českou zvláštností, jak vidíme z těchto příkladů:

Sexto decimo anno etatis Wenceslai regis regine impletum est tempus pariendi, primogenitumque suum peperit, cui rex in sacro fonte nomen patris sui imponens ipsum Ottakarum appellavit, *quatenus, dum* filii vultum inspiceret, occasione nominis se ipsum ad imitandum patris industriam ex iugi memoria provocaret. (Kronika Zbraslavská I, XXIII, FRB. IV, 30.)

(... Otakarem jej nazval, *aby, když* by ve tvář synovu pohlédl, sám sebe příležitostí jména stálou upomínku k následování přičinlivosti otcovy vybízel.) (Překlad Jana V. Nováka, str. 49—50.)

... experimento namque me didicisse te scire cupio, tamquam in corde regis habundare clemenciam, *quod si* te pura mente humiliatum perspexerit ,reatus tui magnitudinem tibi sine more dispendio misericorditer indulgebit. (T., kap. XXXXVIII.)

(... neboť přeji si, abys věděl, jak jsem ze zkušenosti poznala, že tak veliká laskavost sídlo má v srdci králově, *že* spatří-*li* tě s upřímnou myslí pokořena, velikost provinění tvého ti bez prodlení milosrdně odpustí.) (T., str. 98.)

Ich empfehle Ihnen meine Frau mit dem Zeugnisse, *daß, seitdem* sie ihren ersten Schritt in mein Haus tat, ich ihr nur Freunden zu danken habe.

(Goethe v dopise. Citov. z knihy J. Urzidila, Goethe in Böhmen, str. 102.)

Solte man wünschen ihn früher gekannt zu haben, so läßt sich erwidern: *daß, wenn* zwei Reisende aus zwei entfernten Weltgegenden nach einem Punkte strebend, auf demselben zusammentreffen, um nun ihren Erwerb zu vergleichen und das einseitig Gewonnene wohlwollend auszutauschen, so ist es vorteilhafter, als wenn sie die Reise zusammen angetreten und zusammen vollendet hätten. (Táž kniha, str. 211.)

V dobách dřívějších byly podobné spojeniny v našem jazyce hojnější než dnes — jistě vlivem latiny. Podívejme se na několik příkladů:

....jemu okázáno bude, *že, což* jich tu stane na súdě, všickni jsú v prokletie Adamovo upadli. (Chelčický, O boji duchovním 9.)

Stávalo se někdy, *že, když* celý den obcházeje, lidu křesťanské učení vykládaje, i jiné apoštolské práce vykonávaje, všecek se unavil, k víčerou nahodil se mu někdo pracující k smrti neb aspoň těžce nemocný, u něhož hned, neužívav žádného pokrmu ani nápoje, přes celou noc bdíval a jej k šťastnému skonání hotovíval. (Tanner, Život Chanovského, str 63.)

Odtud pochází, *že, když* někdo z nízkého rodu důstojenství nebo cti a slovůtnosti nějaké dojde, všickni strýčkové a kmotři, to jest celá ves, ba celé okolí o stupeň slávy a cti povýšeny sebe býti se domnívají, k němu se hlásí, jím se honosí — *an, když* by týž jakýmkoli způsobem dobré jméno a jmění potratil, nikdo z nich jeho by znáti nechtěl. (Jungmann, Zápisky, str. 31.)

II. Možná, že se takové skloubení vět v souvětí leckomus nelíbí, ale se stanoviště jazykové správnosti nelze proti němu nic namítat. Dobrý stylista se však takovým souvětím bude mnohdy vyhýbat; proč, poznáme níže. Chceme-li jim dobře porozumět, musíme si uvědomit, že nejen slova ve větě, ale i věty v souvětích mají svůj pořádek. Ertl učí v své mluvnici (II, str. 84), že se pořádek vět jednoduchých v souvětí souřadném řídí zpravidla závažností obsahů větných a přízvučností z toho ply-

noucí. V souvětí podřadném může být věta vedlejší před svou větou řídící nebo za ní anebo může být do ní vložena; rozhoduje tu přirozený pořádek myšlenek, závažnost a nosnost obsahu a také důvody formální. Stálé a pevné místo mají toliko věty účinkové, zpravidla pak obsahové a účelové (za větou řídící) a vztažné; obyčejný pořádek se může změniti, položí-li mluvící osoba pro důraz některou větu na první místo v souvětí. (T. 104.) V Bečkově Technice slohu (str. 106) je více rozvit poznatek, že pořádek vět v souvětí je dán jejich logickým vztahem. Na př. vedlejší věty časové s dějem dřívějším, než má věta řídící, jsou nejčastěji před ní; mají-li děj následný, stojí za ní. Věty účelové, účinkové a příčinné jdou zpravidla za svou větou řídící. Změní-li se tento obvyklý pořádek vět, změní se tím i normální jejich rytmický spád a myšlenkový důraz jedné věty se tím zesílí.

III. Jak asi vznikly větné konstrukce, o nichž píši v tomto článku?

1. Lidé si při řeči někdy pojednou uvědomí, že je třeba to, co chtějí říci, poněkud omeziti, a proto hned po spojce, která spojuje větu rozvíjející s větou rozvíjenou, zastaví hlas a pronesou *kratičkou* větu, třebas původně ji říci nezamýšleli, a pak teprve následuje věta, která patří ke spojce. Krátká věta je řečena hlasem slabším a má nižší melodii než věty, mezi nimiž je. Vedle prvního citátu z Pravidel pokládám za příklady takových omezovacích vět i tato souvětí:

Ta dobrá dušička totiž usedla na bobeček k posteli a měla tuze velkou zlost, že, *ačkoliv nadává,* nikdo ji neslyší. (Nár. pol. 16. IX. 39.)

... a Geraldovi se (budova) velice líbila, neboť *ačkoliv byla nová,* vypadala jako omšelá věkem.

(M. Mitchellová, Jih proti Severu, přel. J. Fastrová, I, 64.)

V takových případech musíme psáti po první spojce čárku.

2. Někdy nepociťujeme potřebu vložit mezi spojky význačnější pomlku — bývá i vynechána — a omezovací větu, zde nejčastěji *delší,* nepronášíváme jinou melodií a jinou silou hlasu, neboť zde nejde o *náhlé* poznání, že je třeba výpověď omeziti: srovnej s předešlými souvětími toto:

Výsledky mnoha tisíců zkoušených osob jsou sestaveny do tabulek, takže *stanete-li se obětí odborného psychologa,* může vám brzy říci, jak to s vámi vypadá po stránce inteligenční.

(Dr. S. Laubová-Bartáková, Nár. práce 11. II. 40.)

Tu nelze mluvit o větě *náhle* pronesené. Podmět věty řídící je přesunut do věty podřízené (je v ní přívlastkem); je zde tedy mezi větami těsnější spojení než v prvních příkladech. Zde máme rozvíjecí souvětí. Jako můžeme nějaký větný člen

nahradit větou, tak můžeme i rozvíjecí větu nahradit celým rozvíjecím souvětím, v němž jedna z vět se netýče rozvíjené věty, ale řídící věty rozvíjeného souvětí. Takovýchto souvětí nacházíme daleko více než těch, která jsem popsal v prvním odstavci. Jeví se v nich tendence, aby věty šly za sebou v tom pořádku, jaký by rozvíjecí souvětí mělo, kdyby bylo samostatné, ač, jak se zdá, nakupení spojek porušuje plynulost a spojka je daleko od své věty. V případech, kdy je v rozvíjecím souvětí těsné spojení věty řídící a podřízené, nebylo by podle mého mínění třeba psát čárku mezi spojkami, event. mezi zájmenem vztažným a spojkou. Autoři ji tam také zhusta nepíší.

3. Třetí typ bude asi tento: Věta podřízená je nesymetricky vložena do své řídící; oddělením věty řídící od její spojky příliš dlouhou větou je někdy porušena plynulost souvětí. Snad vhodnými příklady jsou tyto ukázky z překladu Kellerových Sedmi legend, pořízeného Terezou Novákovou:

... a to prospělo jí tak výborně, *že,* sotva trochu do výše se vypjala, *do všech škol ... chodila ...* (Str. 24.)

(und dies schlug ihr so wohl an, *daß sie,* sobald sie nur ein wenig in die Höhe schoß, *alle Schulen ... besuchte ...)*

... ovšem s výsledkem nikoli neobyčejným, *že,* přišedši do velikých nesnází svými mužskými zálibami, *konečně přece byla nucena na pomoc vzíti si přirozené pohlaví svoje ...* (Str. 23.)

(... freilich mit dem nicht ungewöhnlichen Endresultat, *daß sie,* in große Verlegenheit geraten durch ihre männlichen Liebhabereien, *schließlich doch die Hilfsquellen ihres natürlichen Geschlechtes anrufen mußte ..)*

(Z vydání Reclamova.)

Myslím, že se typ druhý i třetí vyvinul z prvního.[1])

B.

Nyní se podívejme, jaké typy souvětí se takto tvoří.

I. 1. Prohlédněme si několik příkladů, v nichž je rozvíjecí souvětí místo věty obsahové; to je nejčastější typ. (Čárky v dokladech píši v celé práci tak, jak jsem nalezl u autorů.)

Stává se ostatně leckdy, *že i když* podřízené věty v souvětí jsou, jsou zase souřadny navzájem. (Mukařovský, Máchalův sborník, str. 135.)

Jistý nedostatek těchto velkých projektilů bylo nutno spatřovati v tom, *že když* nenarazily špičkou, nevybuchovaly ...

(Thies, Bitva u Čušimy, str. 413.)

---

1) Upozorňuji, že něco jiného než mé případy je nakupení spojek v brachylogické nepřímé řeči: ... přišly jeskyňky k němu, *a že aby* jim ukázal malíček ... (z pohádky), nebo v takovýchto případech: A když sú přitáhli s velikými húfy, ihned Čechové psali k nim listy milostivé, *tak, že „když* by vám Buoh pomohl, abyšte nás zjímali, a jestliže nám Pán Buoh zase pomuož, téhož se od nás nadějete."

(Staří letop. č., Šimkovo vyd., str 50.)

Ovšem prostým uchem se přesvědčíme, *že jakmile* tempo řeči zrychlíme, pravidelný rytmus se ztrácí. (Bečka, uv. d., str. 100.)

Pravda jest ovšem i to, *že kdo* málo mluví, málo hřeší... (Herben, Hostišov, I,[2] str. 142.)

Věděl, *že, když* se někdo jeho neohrabanosti uchechtne, takovým úzkým sykavým způsobem, znamená to, že bude vypískán.
(Kožík, Největší z pierotů, str. 21, pod. i na str. 90.)

... došli bychom poznání, *že ačkoli* naše písemnictví nikdy neustává být v kontaktu s životem našeho selství, zvlášť významně a čistě se jeví tento příklon v dobách rozhodných.
(Josef Knap, Literatura české půdy, str. 5.)

...neboť je si vědom, *že kdyby* ji nezískal on, zmocnila by se jí....
(T. str. 31.)

Z novinářského jazyka taková spojení alespoň naznačím: ...myslí, že najde-li... (Lidové n. 4. II. 40), ...prohlásil, že bylo-li... (t. 14. XII. 39), slib mi, že až... (Nár. pol. 4. II. 40), ...poradila..., aby, chtějí-li... (t. 3. I. 40), ..přednesl ... zprávu, že chce-li... (Več. Č. sl. 13. X. 37), ...podtrhly výkladem, že bude-li... (t. 9. VII. 38), patří... k..., že chcete-li... (Ned. list 6. I. 40).

Někomu se tu snad nelíbí to nakupení spojek a oddělení spojky od věty, k níž patří; vidí v tom nedokonalé skloubení a dal by přednost jiné stylisaci; nejčastěji by asi dal podřízenou větu rozvíjecího souvětí až za větu řídící.

2. Přehlédněme, jak jinak bývá vyjadřován takový vztah, jakou jinou podobu mohou míti rozvíjecí souvětí obsahová:

a) Spojka není od řídící věty rozvíjecího souvětí odloučena svou větou podřízenou; je to způsob podobný řeči polopřímé:

Prohlásil, jakmile bude zdráv, *že* si sestrojí nová křídla a spustí se znovu... (Več. Č. sl. 21.XII. 39.)

.... prohlašuje, není-li možno prodávati máslo do Anglie za přijatelných podmínek, *že* tento vývoz se má zcela zastaviti a...
(t. 12. XII. 39, ČTK.)

Zde snad vadí, že je závislost označena spojkou trochu daleko položenou, ale při hlasitém čtení vlivem rytmu a melodie ta závada přestává.

b) Jindy bývá zase v rozvíjecím souvětí věta rozvíjecí vložena do své věty řídící:

Bylo by to jistě okaté, kdyby byl příliš horlivě ujišťoval Sofii, *že Pepíka, pustí-li ho do Čech, zcela jistě ztratí...*
(Kopta, Třetí rota doma I, str. 72.)

Myslím, *že svědomitý spisovatel s vytříbeným citem jazykovým, octne-li se na vahách nebo půjde-li mu o novotvar nebo deformaci, přezkouší vždy své úsilí konfrontací s jazykem historickým a s nezkaženou mluvou lidovou...*
(S. K. Neumann.)

Jejich přítel, hlídač, jim prozradil, *že komisař, kdyby zůstali bez peněz, by je asi dal zavřít.* (Kožík, uv. dílo, str. 28.)

Věta vložená jest oddělena pausami; při čtení může být vyslovena níže než věta řídící, ji obepínající, vyslovuje-li myšlenku méně závažnou.

c) Jiný způsob, kterým lze učinit některá z našich souvětí plynulejšími, je postavení věty podřízené za řídící:

Každý liberál dobře ví, že by zemi neposloužil, kdyby podněcoval nějaké bouře. (Kožík, uv. d., str. 90.)

To lze učinit jen tehdy, když věty změnou polohy nedostávají jiný významový odstín; snad myšlenka vyjádřená větou postavenou až za větu řídící vypadá jako dodatek později vybavený.[2])

d) Závadu, která snad vzniká tím, že je spojka řídící věty rozvíjecího souvětí oddělena od své věty delší větou podřízenou, někdy napravují pisatelé tak, že větu řídící začínají znovu nějakým spojovacím slůvkem:

....velký kritik, dnes mrtvý, dokonce napsal, *že byl-li* Tyl učitelem příštích prosaiků, *tož* jen v jejich slabých a špatných stránkách. (Hýsek, Venkov 17. XII. 39.)

3. Tu a tam nalézáme rozsáhlejší rozvíjecí souvětí:

Tobě, milý čtenáři, jenž tak smejšlíš, dávám na rozvážení: *že*, bude-li víra a důvěra naše tak nepohnutelná a smejšlení pobožné tak upřímné a setrvalé, jakož se shledává u přední osoby události této — *tedy i my zázraků spatříme,...* (Josef Mir. Pohořelý; r. 1837.)

Souvětí tohoto katolického spisovatele pro lid živě připomíná sloh jesuity Tannera (viz výše); spojka *že* pro vzdálenost od své věty nespojuje, je zde úplně zbytečná, vztahy vyjadřuje toliko slovo *tedy*.

Nedokonalá rozsáhlá souvětí rozvíjecí bývají v novinách; autoři se snaží zvětšit průhlednost těchto souvětí, neponodlných pro prosté čtenáře, opakováním spojky, jež byla od věty příliš odsunuta, zase před větou, k níž patří; anebo si pomáhají i nějakým spojovacím slůvkem:

Vidíme pojednou, ohromeni a polekáni, *že kdyby se byla tato vražda stala nikoliv ve společnosti kolem Marie Velgové, ale ve společnosti, v níž se vyskytujeme my, tu že zataženi byvše do pře, byť jako vzdálení svědkové, byli bychom v nebezpečí,....* (Lidové n. 17. X. 37, Ed. Valenta.)

Jest přirozeno, *že, aniž bychom vinili jednotlivé osoby z nějaké stranickosti úmyslně(!), že* z důvodů čistě lidských jest v tomto případě objektivní nestrannost zcela ilusorní. (Ned. list 21. XI. 37.)

---

[2]) I jindy bývá v souvětích podmínkových věta vedlejší na druhém místě: A zvláště brumovští, ti mu asi přejí tu hanbu, *vědí-li už o ní.* (Herben.)

...vysvětlil svým užaslým synům, *že,* kdyby nebyl se zpátečním čtením zaříkací formule dříve hotov, než oni černí ptáci — ďáblové — snesli hromadu kamení, *že by bylo po nich veta.* (T. 11. II. 40.)

Zjistilo se, že se jedná o bílého zajíce - albína, který vyhrál v kolových honech tím, že nimrodi věří pověře, *že* kdo by bílého zajíce zastřelil, *že do roka umře.* (České sl. 11. II. 40.)

Věděli jsme, *že j a k m i l e s e c e n t r f o r w a r d S l a v i e a N á r o d n í h o t e a m u B i c a n d o s t a n e z a s e d o f o r m y, že to bude on,* který si odnese odium(!) krále českých střelců.
(Expres, citov. v L. n. 4. XII. 39.)

Tu je třeba jiné úpravy: v prvním případě by snad bylo dobře obojí *že* vynechati a napsat: *Vidíme.. toto: kdybychom...;* v druhém by bylo lépe užít krátké věty vložené: *Jest přirozené, že z důvodů čistě lidských — nechceme však nikoho vinit z nějaké stranickosti úmyslné — jest...;* ve třetím bych dal v rozvíjecím souvětí poslední větu na první místo: .....*vysvětlil..., že by bylo po nich veta, kdyby;* podobně ve čtvrté (co je v ní i jiných chyb!); poslední by bylo asi třeba upravit takto: *Věděli jsme, že si střední útočník Slavie a národního teamu Bican, jakmile se zase dostane do formy, opět odnese dekorum(?) krále českých střelců.*

Ještě více než v novinách mrzí nás kazy podobného rázu v krásném písemnictví; v Macharově básni Hannibal ante portas je kaz zaviněn tím, že věta oddělená od své spojky je znovu uvozena, a to spojkou jiného významu:

...a pochopil, proč Řím stál nezlomeně
po Trebii a Trasimenu, Cannách,
a pochopil, *proč,* muselo-li padnout
z těch jedno měst, jež soupeřilo o svět,
že Řím to býti nemoh.
(Citov. z čítanky pro učit. ústavy.)

II. Podobně jako v souvětích určovacích bývá tomu — ač ne tak často — v rozvíjecích souvětích s řídící větou vztažnou:

A pro slečnu Ellenu se to ani nehodí, aby ošetřovala lidi, *kteří, k d y b y p r a c o v a l i, mohli by mít černochy,* aby jim sloužili.
(M. Mitchellová, uv. dílo I, str. 85.)

....v baloncích byla kyselina, *která k d y ž p r o ž r a l a g u m u b a l o n k ů, způsobila výbuch.* (A-Zet večerní 22. XII. 39.)

Jistě všichni dnes litují, že vlastní vinou zameškali jedinečnou příležitost k zakoupení laciného aršíku, *který i k d y ž b y d n e s n e p r o d a l i* za 10.000 K, *mohl býti trvalou ozdobou jejich sbírky.*
(Expres 27. I. 40.)

Pod tímto titulem jsme přinesli zprávu, *která, j a k s e p o z d ě j i u k á z a l o, byla nepravdivá.* (Mělnické listy; cituíi z Lid. n. 8. XII. 39.)

Věta závislá na větě vztažné bývá také zkrácena přechodníkem:

I delegace, *již bouraje Odbočku Národní rady a odstřeluje její socialistické členy, vyslal do Prahy generál Štefánik...*
(Kopta, uv. dílo I, 141.)

V těchto případech bychom se vyhnuli kostrbatosti, kdybychom na př. postavili v rozvíjecím souvětí větu podřízenou na druhé místo *(která způsobila výbuch, když...)* nebo dobře vložili do věty vztažné *(již generál Štefánik, bouraje... členy, vyslal do Prahy).*

III. Také souvětí vyjadřující rozličná příslovečná určení se tvořívají podobně; nyní nejsou častá, ale u starších mistrů klasicistického obvětí nebyla vzácností. Uvádím jako ukázku:

Navrženo dobře smýšlejícími literatury naší přáteli, aby čeští spisovatelé něco od své češtiny upustili a ke slovačině i moravštině přiblížiti se hleděli, *ano, když každá strana něco pro shodu obecnou učiní, snáze obě se sjednotí.*
(Jungmann, ČČM. 1832; cituji z Mat. čítanky Kozlovského.)

....Slované však vynikli od nepaměti mezi nimi vždy jak počtem, tak i jemností a silou tak vysoce, *že ačkoli nejedna větev jejich v toku dějin již utonula, oni přece převyšují posavad sami vždy ještě sousedy své pospolu vzaté.*
(Palacký, Dějiny, kniha II; cit. z Bečkovy knihy.)

Dnešnímu pokolení nejsou při rychlém čtení potichu podobná souvětí dosti přehledná, a což teprv při poslouchání! Čteme na př. toto obvětí:

Při takové spoustě materiálu jde nauka jen po povrchu, per summa capita, i u nejlepšího profesora, který lituje žáků, *že, sotva se psychicky vmyslili do základů psychologie, žene je neúprosná osnova v další a další obor,* kterému jsou věnovány krátce odměřené hodiny. (Dratvová; cituji z článku J. Popelové ve Stř. škole XVIII, 101.)

Soudím, že by bylo čtenáři srozumitelnější říci s vloženou větou: ... *lituji žáků, že je neúprosná osnova, sotva se ... psychologie, žene ...*

V následujícím souvětí jsou věty krátké, a proto mu porozumí každý hned, třeba je spojka také oddělena od své věty:

Držel (uprchlý káranec) nůž v ruce, *protože, kdyby se mu útěk nepovedl, sám si chtěl podřezat žíly,* aby nemusel zpátky do ústavu
(LN. 8. I. 38.)

Snad i zde by bylo lepší vložit větu: ... *protože sám si chtěl, kdyby se mu útěk nepodařil, podřezati žíly, aby ...* Kdyby na větě řídící nebyla závislá věta třetí, mohla by věta podmínková stát na druhém místě: *protože ... žíly, kdyby ...*

Souvětí stavěné tak, že členy jeho vět jsou šíře rozvity větami a pod., často si přímo vynucuje oddělení spojky od věty:

...ale všechna jejich snaha často obracela se v niveč tím, *že jakmile odešli z některého místa, kde skutečně protireformaci provedli, lid,* zůstávaje po jejich odchodu buď

bez faráře vůbec neb pod vedením kněze málo vzdělaného i mravného, *velmi rychle vracel se ku starému přesvědčení*...
(Rezek, Dějiny prostonár. hn. náb. v Č., str. 21.)

IV. Podobně jako tomu bylo v případech uvedených výše, je tomu i v souvětích zdánlivě samostatných. Spojka opět nestojí u své věty, ale na začátku souvětí:

Můžeme dosvědčit, že noviny mají pravdu. *Neboť* zmocní-li se vaše armáda Sibiře, *budete se brzy topit v sibiřském zrní.*
(Kopta, uv. d., str. 51.)

Setrvával u mistra Wolfa jen z nedostatku peněz. *Neboť* neměl-li na činži, *nepronesl o tom starý krajan ani slova,...*
(Špálová, Černý Honzík, str. 78.)

... je lépe, založí-li si neodlepené známky do obálky a v příhodném čase pak je vykoupá(.) *Neboť* vložíme-li známky do vlažné vody, *odlepíme je lehce*, nepoškodíme je a očistíme je od prachu. (Nár. práce 28. I. 40.)

V těchto dokladech nejde o dvoje, ale o jediné souvětí.[3])

Eugen Knap:

Poznámky k Příručnímu slovníku jazyka českého.

Dvojí tvar má také běžné cizí slovo s významem „celek, společnost“: tvar rodu mužského *kolektiv,* 2. pád *-a,* a rodu středního *kolektivum,* 2. pád *-a.* Doklady ukazují, že se jako fysikálního a hudebního odborného termínu s významem „přední čočka složených okulárů i jistá součást promítacích přístrojů nebo zvláštní mechanické zařízení u varhan“ užívá jen tvaru *kolektiv,* kdežto ve významu „podstatné jméno hromadné“ v mluvnické terminologii jen tvaru *kolektivum.* Všechna slova odvozená z tohoto latinského základu (collect-) se píší už jen s jedním *l.* Podstatné jméno *kolektivista,* „stoupenec kolektivismu“, má v 1. pádě množ. čísla jen tvar *kolektivisté.* Pří-

---

[3]) Podobně bývají spojována i samostatná obvětí v myšlenkový celek; srov. na př.: ... poněvadž velikých pět mílí do Brna jest, nevím budu-li moci časně tam dostačiti. *Protož,* ačkoli sice všelijak na to mysliti budu, abych se tam dostati mohl, a však jestli žeby cesta taková byla, neb něco jiného v to vkročilo, že bych se opozditi musel, žádám, že mi to přátelství prokážete, a poněvadž nyní zima tuhá jest, aby mi nebylo potřebí dlouho před branou státi, a teprv buď k vám, neb jinam pro otevření posílati, Židovská neb Měninská brána, aby mi jakž bych přijel, otevřena byla, nařídíte. (Karel st. ze Žerotína v dopise, 1628; cit. z Jungmannovy Slovesnosti II, str. 194.)

davné jméno *kolektivný* vedle běžného *kolektivní* označuje PS. za řídký.

Užívati slova *kolem* ve významu „mimo, podél, vedle“ Pravidla nedoporučovala; PS. to však (po výkladu NŘ. XIII, 156) připouští bez poznámky, na př. *přeběhnouti, jíti, jeti, hnáti se, ubírati se kolem (někoho, něčeho)* i *mimo (někoho, něco), podél (někoho, něčeho)*. Rovněž se připouští přídavné jméno *kolemjdoucí* s významem „kráčející mimo“ i jako zpodstatnělé adjektivum „chodec jdoucí mimo“; Pravidla uvádějí jen slovo *mimojdoucí*. Zkrácený tvar *kol* je podle PS. jen knižní, a nadto básnický; také tvar *koljdoucí* se vyskytuje jen zřídka (PS. uvádí doklad z Boženy Němcové).

Pravidla zachovávala u podstatného jména *koleno* ve významu „ohbí nohy mezi stehnem a bércem“ 2. a 6. pád dvojného čísla *kolenou, do kolenou, na kolenou* (nikoli však v přeneseném významu „ohbí roury“ ani ve významu „pokolení, generace“); PS. však připouští, i když to slovo znamená část těla, v obou těch pádech vedle tvaru čísla dvojného i tvar čísla množného, tedy i *do kolen, na kolenech*. Tvary k o l e n o u c h a k o l e n o u m jsou ovšem stále hrubě chybné. U zdrobněliny toho slova i Pravidla už dovolovala užívati vedle původního tvaru *kolénko* i tvaru se zúženým *é kolínko;* PS. poznamenává, že tvar *kolínko* je častější. Stejně se uplatňují oba tvary i v odvozeninách: *kolénkatý* i *kolínkatý, kolénkovitý* i *kolínkovitý, kolénkový* i *kolínkový, kolénkovati* i *kolínkovati* (o obilí vyvíjejícím na stéble kolénka) i jiných.

Po stránce významové stojí za povšimnutí, že slovo *koleso* nabylo významu „velké kolo“ a že se ho často užívá expresivně nebo zase jako odborného termínu technického, na př. „lopatková kolesa u lodí.“ Přídavné jméno k slovu *kolchoz,* sovětské slabikové, zkratkové spřežce s významem „kolektivní hospodářství v SSSR.“, je *kolchozní* i *kolchozný*. Slovo k o l y b a, označující dřevěnou boudu pro pastevce nebo dřevorubce v horách karpatských, které Pravidla předpisovala psáti s *y,* píše PS. (ve shodě se psaním slovenským, polským i s naším usem) s *i,* tedy *koliba,* zdrobněle *kolibička*. Známý drobounký pestrý pták z amerických pralesů se jmenuje buď *kolibri,* nebo s českou příponou *kolibřík*. Tvar *kolibri* (je rodu mužského) se buď skloňuje jako přídavné jméno „pěší“, tedy 2. a 4. pád *kolibriho,* 3. pád *kolibrimu,* 6. a 7. pád *kolibrim,* nebo zůstává neskloňován. V 7. pádě však má vždycky tvar skloňovaný, *kolibrim;* dokladů na množné číslo PS. neuvádí, patrně se v plurálu užívá jen tvarů slova *kolibřík*. Kdysi se

užívalo i tvaru *kolibr,* 2. pád *-a;* ten je dnes už zastaralý. Přídavné jméno je *kolibří;* příd. jména *kolibrový* lze užíti jen v přeneseném významu o nepatrné velikosti. Slovesa 6. třídy *kolíkovati,* „řadou kolíků vytyčovati", a *kolíčkovati,* „flokovati, spojovati svršek obuvi s podešvem", píší se s nezkráceným *í,* rovněž přídavné jméno *kolíčkovací;* název nástroje k hotovení kolíčků nebo čípků *količkář* má ovšem *i* krátké. Z francštiny přejaté slovo označující náhrdelník se píše buď *collier* (vyslovuje se „koljé"), nebo *kolier* (s výslovností „koljer"), 2. pád *collieru, kolieru;* přídavné jméno jen *kolierový.*

Ojedinělá jsou příslovce *kolikanásob, koliknáct, koliknáctkrát* vedle běžných tvarů *kolikanásobně, kolik, kolikrát* a přídavné jméno *kolikaterý* vedle obvyklého *kolikerý.* Podstatné jméno významu číselného *kolikero,* 2. pád *-a,* kterým se uvozuje otázka o počtu druhů nebo o počtu předmětů abstraktních, hromadných a pomnožných (častěji se ovšem tážeme adjektivní číslovkou *kolikerý), skloňuje se* podle vzoru „město", ale *může zůstati i neskloňováno,* zejména pak v 7. pádě, na příklad: *Kolikero houslí* je to? (1. pád). *Kolikero houslí* děláte? (4. pád). *U kolikera houslí* jste to našel? nebo: *U kolikero houslí* jste to našel? (2. pád). *Ke kolikeru houslí* to bylo přiděláno? nebo *Ke kolikero houslím* to bylo přiděláno? (3. pád). *O kolikeru houslí* to mluvíte? nebo *O kolikero houslích* to mluvíte? (6. pád). V 7. pádě se užívá jen tvaru neskloňovaného: *S kolikero houslemi* přišel? Všude lze ovšem stejně dobře říci: *kolikery* (i *kolikeré*) *housle, kolikerých houslí, kolikerým houslím, o kolikerých houslích, kolikerými houslemi.* Tvar *koliko* vedle běžného *kolik* je už zastaralý. Tvarů *kolikkoli, kolikkoliv* (píší se s dvěma *k,* nikoli s jedním jako *kolikrát*!) s významem „jakýkoli počet, libovolný počet" užívá se libovolně, bez rozdílu, zda za nimi jde slovo začínající samohláskou nebo souhláskou. Psáti však částici *-koli(v)* zvlášť jako samostatné slovo je už způsob zastaralý, na př.: Kolik jich koli(v) přijde, všichni budou pohoštěni. Při hesle *kolikpak* poukazuje PS. na hesla *kolik* a *pak;* u hesla *kolik* však není zřejmě viděti, jak psáti. Ale podle ostatních podobných slov lze říci: Obě slova se píší dohromady, je-li *pak* pouhou částicí zdůrazňovací ve větě tázací nebo zvolací; zvlášť se píší, je-li slova *pak* užito ve významu příslovce „potom"; tu má také slovo *pak* vlastní přízvuk. Zastaralé je už příslovce *kolikos, kolikosi,* jen málo se užívá i slov *koliksi, koliks* (=několik), *koliknáct, koliknácte* (= kolik), *koliknáckrát* (= kolikrát, několikrát) a *koliký* (= jak mnohý, kolikátý).

Sloveso *kolísati* může míti také význam slovesa zvratného *kolísati se* (= býti váhavý, nemíti stálosti, váhati, býti nerozhodný). O příslovci *kolkol* poznamenává PS., že je řidší; běžný je delší tvar *kolkolem*. Dvojí příponu bez rozdílu významového má příd. jméno *kolkovní, kolkovný*. Proti Pravidlům zavádí PS. znovu psaní dvojího *l* u podst. jména *kollodium*, „roztok střelné bavlny ve směsi alkoholu a etheru", a u příd. jména *kollodiový*. Pravidla uvádějí jako správný jen tvar *kůlna*; PS. naproti tomu zaznamenává bez poznámky dva tvary, lišící se kvantitou: *kolna* i *kůlna;* zdrobněliny jsou *kolnice* i *kůlnice, kolnička* i *kůlnička,* dialektické je jméno *kolník* a *kůlník*. Přídavné jméno k slovu *koloid* (= látka obsahující velmi jemně rozptýlené částice hmoty jinak nerozpustné) je *koloidní* nebo *koloidální*. U podstatného jména *kolomast*, 2. pád *-i,* které Pravidla považují za stejně platné v jazyce spisovném se slovem *kolomaz,* poznamenává PS., že se ho užívá jen v jazyce lidovém. V 2. pádě slova *kolomaz* připouští PS. vedle tvaru *kolomazi* podle vzoru „kost", který jediný uvádějí Pravidla, i novotvar podle vzoru „duše" *kolomaze;* ovšem k němu podotýká, že je řidší. Tvar *kolomaž,* 2. pád *-e,* je dialektický.

Slovo, původem řecké, kterým se v poetice označuje úsek řeči nebo verše skládající se z větších nebo menších skupin slov vázaných iktem, *kólon,* 2. pád *kóla* (skloňuje se podle vzoru „město"), píše se s dlouhým *ó*. Naproti tomu slovo *kolon,* „osadník, kolonista", se vyslovuje s dlouhým *ó* v druhé slabice („kolón"), ale píše se s oběma *o* krátkými; užívá se ho ovšem většinou jen jako odborného názvu historického. Podstatná jména *kolonista* a *kolorista* (= malíř kladoucí váhu na kolorit) mají v 1. pádě množ. čísla jen tvar *kolonisté, koloristé*. Přídavné jméno k slovu *kolonista* je *kolonistický*; tvaru *kolonistský* se užívá jen málo. U podst. jména *kolos* s významem „obr" uváděla Pravidla 2. pád *kolosu* i *kolosa;* PS. podle svých dokladů stanoví, že se 2. pádu *kolosu* užívá jen ve významu „starověká socha obrovských rozměrů", tvaru *kolosa* pak v přeneseném významu „obr, velikán". Sloveso *kolotati se,* vyjadřující vířivý nebo zmítavý pohyb, může býti i v tvaru nezvratném *kolotati*. Mládě vysoké zvěře, zvláště jelení a srní, označují slova *kolouch,* 2. pád *-a, kolouš,* 2. pád *-e,* i *kolouše,* 2. pád *koloušete*.

Slovo *kalpak,* „vysoká čepice lemovaná kožišinou", zaznamenává PS. i v tvaru *kolpak*. Lékařský název hlubokého bezvědomí, z něhož nelze nemocného vzbuditi, je *koma,* 2. pád *komatu;* je to jméno rodu středního a vyslovuje se s dlouhým

ó, stejně jako příd. jméno *komatosní.* Naproti tomu se vyslovuje krátké *o* v slově téhož tvaru a rodu *komma,* 2. pád *kommatu,* „rozdělovací znaménko, čárka"; píše se s dvěma *m.* O tvaru rodu ženského skloňovaném podle vzoru „žena", *komma,* 2. pád *kommy,* podotýká PS., že je řidší. S jedním *m* se píše stejně znící slovo *koma,* 2. pád *-y,* které označuje v astronomii mlhavý obal obklopující jádro komety.*) Dnes u nás zlidovělé cizí slovo *kombiné* je nesklonné; má druhotvar, jistě o hodně řidší, *kombinésa* (vyslovuje se -éza). Slovo *komentár,* 2. pád *-u,* je už zastaralý; užívá se tvaru *komentář,* 2. pád *-e* (= soustavné poznámky k některému spisu). Poněkud zastaralý je také cizí název obchodního příručího *komi* nebo *komí;* lze jej psáti i *komis* nebo *kommis.* Skloňuje se podle vzoru „pěší", má tedy 2. pád *komiho, komího,* ale po adjektivním přívlastku je toto jméno zpravidla nesklonné.

Vladimír Šmilauer:

Výklady slov.

Dřez, holan atd.

Na náš dotaz o rozšíření slov *dřez, holan, lohoť, žahour* (XXIII, 283) odpověděli do 25. II. t. r. laskavě: 1. řed. V. Bartoš v Lázních Poděbradech, 2. dr. M. Bydžovská-Komínková ve Veselí n. Lužnicí, 3. prof. Fr. Cuřín ve Vys. Mýtě, 4. prof. Jos. Dvořák v Rokycanech, 5. dr. J. Kalhous v Praze, 6. odb. uč. J. Pokorný v Golč. Jeníkově, 7. říd. uč. K. Rodina v Koterově u Plzně, 8. dr. O. Seydler v Praze, 9. prof. dr. J. Springer v Olomouci, 10. prof. dr. K. Svoboda v Praze, 11. prof. M. Wajs na Mělníce.

Z jejich odpovědí můžeme zatím sestaviti aspoň částečně obraz rozšíření slova *dřez:* a) v jižních Čechách je vedle sebe *třízek* a *střízek* (Smolec u Tábora: častěji *střízek;* Veselí n. L.: *střízek;* Blata: *střízek* i *třízek;* Netolice: *střízek*); b) na

---

*) Všechna tato slova jsou řecká, ale různého původu:

a) Lékařské *koma,* hluboké bezvědomí, je řecké *kóma,* hluboký spánek, odvozené od slovesa *koimaó,* uspávám (z jiné odvozeniny téhož slovesa, *koimétérion,* hřbitov, polatinštěné v *coemeterium,* pochází jak francouzské *cimetière,* tak moravské *cinter,* slovenské *cintorín, cmiter* a polské *cmentarz*).

b) *Komma,* čárka (zvl. desetinná) atd., je ze slova *komma,* úsek.

c) Astronomický výraz *koma,* mlhavý obal komety, je řecké *komé,* vlasy, kštice, dobře nám známé ze slova *kometa,* vlasatice. P. r.

jižním Plzeňsku je *střez* i *střízek* (Merklín u Přeštic a na východ odtud), *třez* a *třízek* (v západní části); c) na sever od Plzně a v severních Čechách (na Českodubsku, Turnovsku) toto slovo známo není; d) na Zábřežsku je *dřez;* e) v městech (Plzni, Rokycanech, Domažlicích, Kutné Hoře, Vysokém Mýtě) je běžné slovo *dřez;* je to vliv názvosloví řemeslnického a hospodyňského, uplatňovaného ve školách živnostenských, rodinných a v příslušné literatuře.

Ze zpráv o slovu *holan* otiskujeme: a) výklad p. dr. Kalhouse, který zná toto slovo od Pardubic (Sezemice, Žižín; při tom podotýká, že v Bílém Újezdě, na jv. od Dobrušky, a v Kejžlici, na sv. od Humpolce, slovo „holan" neznají). Píše: »„Holan" je totéž, co „holas", t. j. mladý vůl (dokud je mladý, pěkný, jakoby se srstí učesanou, tedy jakoby holý); ale někdy se jím také všeobecně označuje „vůl" vůbec. Říká se: „Ale má v chlívě jen jednoho holana". „Všecko mu padlo, jen jeden holan mu zůstal", t. j. zůstal mu jen jeden kus dobytka, a to ještě jen volek, ne pořádný vůl. „Holan" tedy podle tohoto způsobu pardubického nemůže znamenati „silný vůl"; ale lze pochopiti, jak asi k této představě síly nebo mohutnosti došlo. Užívá se totiž slova „holan" i jako nadávky: „Ty holane!" „Strkáš se tu a tlačíš se mezi lidma jako holan!" V tomto pokárání mladého, neohrabaného výrostka se skrývá onen první význam (mladý, neohrabaný, nevycvičený vůl), zároveň však peiorativní tendence vede k představě tvora příliš velkého, vadícího okolí, tedy něčeho notného a silného. V Žižíně jsem slyšel výrok o silném chlapci: „Ten už má sílu jako holan". Ale o starším, třeba silném člověku by se to neřeklo: „holan" nemůže nikdy znamenati tvora už úplně vyspělého. O člověku už postarším, který ovdověl a přišel jednou z Pardubic pěkně ostříhán a upraven, řeklo se stručně: „Starej vůl ze sebe dělá holana!"«

b) Podle důkladné zprávy p. dr. J. Springra, rodáka z Písařova na Zábřežsku, jmenuje se „holan" býček ještě u krávy; po odstavení se mu říká „béček" (kravičce: jalůvka, jalovice; oběma: odstavče). Někdy i dospělý býk podrží své jméno z mládí „holan" (jiná jména jsou: hanzl, bartoš atd.). Slovo „holan" je nadávkou rozpustilým mladším, ale statným chlapcům. Dále se tak jmenuje silný kůl, kterým se při vožení klád z lesa řídí zadní, osamostatnělá část vozu: řízení této části se říká „tahat holana".

K tomu připojil p. dr. Springer velmi cennou sbírku podstatných jmen na *-an* (hodně přes 100 slov): mají napořád význam peiorativní. Otiskneme ji svým časem.

Prosíme o další zprávy o těchto slovech, třeba záporné (že se to nebo ono slovo někde vůbec nevyskytuje).

Kamelie.

Název *kamelie* je, jak známo, odvozen ze jména brněnského jesuity P. J. Camela (1661—1706). O tomto znamenitém botanikovi a o jeho pozůstalosti, dnes uložené v Britském museu, poučuje nás studie dr. M. B. Volfa „Brněnský rodák Jiří Camel, botanik na Filipinách" v Časopise Vlasteneckého spolku musejního v Olomouci 52, 1939, 117—139. Po studiu farmacie vstoupil J. Camel do jesuitského řádu a r. 1678 odešel s misionářskou výpravou jesuitskou přes Mexiko na Filipiny. Tam vedl v Manile na Luzonu až do své smrti lékárnu, věnuje se při tom horlivě studiím botanickým. O tom, že si Camelus uchoval jisté vědomí svého původu, svědčí botanické jméno jím dané, Myrtillus boëmica. Traduje se názor, že kamelie byla Camelem dovezena do Evropy. Ale to je nesprávné. Kamelie byla pojmenována na počest Camelovu, jinak však nemá k němu tato čínsko-japonská květina žádných bližších vztahů. Jméno jí dal r. 1753 tvůrce moderního přírodovědeckého názvosloví Karel Linné.

U Presla se tato květina původně jmenovala *kamelka,* později však bylo i její jméno počeštěno na *velbludka, velbludenka.* Bohudík se toto počeštění neujalo.

Ráj.

Slovanské *ráj* (rusky, srbocharvátsky, polsky atd. *raj*) patří mezi slova, která křesťanství přijalo ze starší zásoby slovní a kterým dalo svůj význam: nahradilo jím latinské *paradisus,* řecké *paradeisos,* zahrada blažených; řecké slovo, které v době předkřesťanské znamenalo prostě „zahradu", pochází z perského (zendského) *pairidaeza,* ohrada.

Ale předkřesťanský význam slova *ráj* a jeho původ nebyl dosud znám. V posledním čísle Slavie (XVII, 33—37) zabývá se jím finský učenec Jalo Kalima a dochází k názoru, že původní jeho význam byl „voda, proud, moře"; k tomu jej vede ruská složenina *raduga, rajduga,* duha, kterou srovnává s finským *vesikaari,* duha, vlastně „vodní oblouk". Slovo *ráj* by podle toho souviselo s *roj* („tok"; *zdroj,* pův. z-roj, výtok) tak, jako *kraj* souvisí s *kroj*(iti); v dalším příbuzenstvu je sloveso *řinouti.* Od významu „moře" k významu „krásná krajina" lze dojíti buď přes představy „jižní moře", „teplé pobřeží", nebo se může mysliti i na starou představu, společnou mnohým národům, o řekách vytékajících z ráje.

Výňatek — vyňatek, ústrojenec — ustrojenec?

I. Čtli jsme nedávno úvahu končící tím, že je stejně správné psaní *výňatek* i *vyňatek*. Záleží prý totiž na tom, zda toto podstatné jméno cítíme jako odvozeninu od *vyňatý* — tehdy píšeme *vyňatek* (jako píšeme *začátek, počátek, požitek, užitek*), nebo zda je řadíme do skupiny „výrobek, výpisek“ — potom píšeme *výňatek*. Takové dvojí chápání je prý možné proto, že se pro tvoření jmen na *-ek* u sloves s kořenem otevřeným (*ča-, ži-, kry-*) nevychází od prostého kořene (jako při základech *rob-, pis-*), nýbrž od jeho rozšíření souhláskou *-t* (*čat-, žit-, kryt-*[1]).

Takto rozšířený kořen se shoduje s kmenem příčestí trpného a tím je umožněn onen dvojí výklad.

První, co nás napadne, je zjištění, že týmž právem, kterým bychom si dovolili psáti *vyňatek*, směli bychom psáti i *zavitek, nalitek, zažitek*, snad i *připitek* a *nabytek;* neboť i v těchto slovech můžeme — různě podle míry svého jazykového vzdělání a etymologické horlivosti — objevovati odvozeniny z příčestí trpných *zavitý, nalitý, zažitý, připitý, nabytý*. Takových důsledků se ovšem ulekneme a cítíme se nuceni prozkoumati oprávněnost onoho dvojího výkladu slova *výňatek*. A tu nacházíme, že toto substantivum patří v našem jazykovém povědomí naprosto pevně a bezpečně k typu *přístavek*, to jest k substantivům tvořeným od sloves příponou *-ek* a označujícím výsledek činnosti především odlučovací a slučovací (úlomek, úryvek, výkrojek), potom i slučovací (přídavek, nášlapek) nebo produktivní (výdělek, zápisek). Při těchto slovech se předpony *na-, při-, u-, vy-, za-* vesměs dlouží. Jedinou odchylkou jsou dvě podstatná jména z oněch kořenů otevřených, *začátek* a *užitek* (jména *počátek* a *požitek* mají předponu *po-*, u níž dloužení není nikde pravidelné). Ale tato dvě slova stojí hodně stranou již svým významem: „začátek“ cítíme většinou, „užitek“ vždy abstraktně, neznamená „věc začatou“, „věc užitou“ (kdežto „výňatek“ je vždy „věc vyňatá“, třeba jen s omezením na jistý text). Již proto, že význam je zcela jiný, a proto, že jsou jen dvě, nemohou tato substantiva porušiti vědomí o příslušnosti slova „výňatek“ k výrazné a bohaté skupině *přístavek*. Můžeme však jíti ještě dále: a) jméno *začátek* má po krátké před-

---

*) Toto *t* se vykládá rozličně: že je to příčestí trpné, že je z podstatného jména slovesného (na př. Łoś, Gramatika polska II, 78), že je to supinum (Vondrák, Vergl. slavische Grammatik I, 602) nebo infinitiv (Trávníček). Novočeské mluvnici však na tom nezáleží.

poně dlouhou slabiku kořennou; přijímá tedy onu závislost kvantitativní, která je provedena u substantiv na *-ka: krátká předpona — dlouhá slabika kořenná; dlouhá předpona — krátká slabika kořenná:* nabídka, nadílka - nálevka, nálepka; přihláška, přikrývka - příložka, přípojka; ucpávka, ukázka - úchylka, úsečka; vyhláška, vyhlídka - výchylka, výsuvka; zakázka, zastávka - záklopka, západka atp. Kdyby tedy bylo předlohou skutečně slovo *začátek,* museli bychom míti *vyňátek.* b) Druhé slovo, *užitek,* má dnes skutečně obě slabiky krátké; v starší době ovšem bylo *úžitek,* později *oužitek.* Tato změna však souvisí s věcí zcela jinou: kvantita samohlásky *u* na začátku slova byla totiž hodně kolísavá, a proto se v pravopise bratrském i Veleslavínově na začátku slov psalo místo *u-* i *ú-* jednotně *v-* (vpor, vzkost, vtrpnost, vzřjti); rozlišování dlouhého a krátkého *u-* na začátku slova proniká v době obrozenské dosti pomalu (v Hankově Pravopisu až v 5. vydání z r. 1839) a je v něm hodně kolísání; až do Gebaura se na př. psalo *udaj,* ale *úžovka* (o všem tom vykládá B. Havránek v „Spisovném jazyku českém", Č. vlastivěda 98, 100). Za takových okolností lehko pochopíme, že se v slově *užitek* ustálilo krátké *u-,* etymologicky vlastně neoprávněné.

Není tedy nijakého důvodu, abychom měnili předpis Pravidel, žádající psát *výňatek* (jak se ostatně toto slovo za své skoro již stoleté existence vždycky psalo). Psaní *vyňatek* je jen individuální odchylka neboli — řekneme-li to méně učeně — chyba.

II. U druhé dvojice, *ústrojenec - ustrojenec,* nelze zaujmouti stanovisko tak naprosto rozhodné, jako tomu bylo u slova *výňatek.* Pravidla v žádném svém vydání toto slovo neuvádějí a skutečný usus nebyl jednotný; dlouho se psávalo *ustrojenec* (tak má Kott IV, 1884 z Krejčího Geologie 1877, Herzer-Ibl i jiní); nověji se ovšem ustaluje psaní *ústrojenec* a píše tak i slovník Vášův-Trávníčkův.

Tvar *ustrojenec* by patřil k bohaté a oblíbené skupině slov na *-ec,* odvozených z příčestí trpných (opatrovanec, obrněnec). Přece nás však zajímá, je-li správný názor Naší řeči (Ertlův) V, 62, že podst. jméno *ústrojenec* je odvozeno od příd. jména *ústrojný.* Na první pohled ne, protože se od adjektiv na *-ný* tvoří substantiva příponou *-ík:* obojživelný - obojživelník atd. Seznámíme-li se však se slovotvornými methodami tvůrců naší přírodovědecké terminologie, poznáme, že odvození slova *ústrojenec* od *ústrojí* je zcela dobře možné. Je to totiž stejný postup, jakým vzniklo ze substantiva *vráp,* záhyb, slovo *vrápe-*

nec (druh netopýra, Rhinolophus), jakým vzniklo podle latinského termínu Tunicata (tunica = plášť) slovo *pláštěnci;* ba najdeme též, že abstrahovaná přípona *-enec* přistupuje dokonce k adjektivu: křídlatý - *křídlatěnec* (měkkýš Strombus gigas). A že skutečně musíme tak naše slovo vyložiti, o tom nás přesvědčuje ta okolnost, že se slovem *ústrojenec,* organismus, nahrazovalo starší sousloví „oustrojný tvor" (Presl), „ústrojná bytost" (Šafařík), organisches Wesen. Výraz „ustrojená bytost" nečteme nikdy. Proto i zde doporučujeme zůstati při ustáleném dnes psaní s dlouhým *ú-*.

POSUDKY A ZPRÁVY.

Ivan Olbracht: Biblické příběhy. Starý zákon pro mládež. 184 stran. — *Jaroslav Durych:* Z růže kvítek vykvetnám. Příběhy novozákonní pro mládež. 203 strany. — Obě tyto knihy, ilustrované Gustavem Dorém, vyšly r. 1939 jako 1. a 2. svazek nové melantrišské knihovny Pokladnice královské, jež má obsahovati „základní díla světového písemnictví pro mládež", a jsou vázané po 50 K. (Ostatek.)

*

Kdybychom se měli stručně vysloviti o jazyku Jaroslava Durycha, jak se jeví v nadepsané jeho knize, mohli bychom opakovati svůj soud o jazyce Olbrachtově. I Durychův jazyk je čistý, správný a jen v několika méně významných věcech by snad bylo třeba opravy.

Přáli-li bychom si, aby se genitivu záporového neužívalo tam, kde jde o pojem jedinečný (Druhé ženy nepotkaly Marie Magdaleny 185), a aby se vůbec genitivu neužívalo přes míru (ti [velekněží] však jich [peněz] nechtěli dáti do pokladnice 160; Syn Boží hleděl na to, čeho neukazovali 53), je to vše, co bychom mohli vytknouti Durychově skladbě. Ani v slovníku Durychově neshledáváme chyb; neradi jen vidíme u spisovatele tak vynikajícího nesprávné rčení „za každou cenu" (Toto dítě však chtěl zabíti za každou cenu 40; že ho musili usmrtiti za každou cenu 155, m. stůj co stůj, buď jak buď a p.). Napořád užívá Durych knižních příslovcí *posléze* a *záhy* (ale posléze svolili 32; posléze otevřela se brána paláce 153; že se tu záhy stane králem 16; záhy vyšel však měsíc 94 atd.). Spojku *či* klade Durych také ve smyslu rozlučovací spojky *nebo* (ostatní příbuzní buď již zapomněli či ani nevěděli, že... 46; kdo miluje otce či matku více než mne, není mne hoden 91). Místo

lidové spojky *jestli* (67, 145) užíváme ve spisovné řeči spojky *jestliže* n. *zdali,* podle toho, jde-li o větu podmínečnou n. tázací. Germanismus je příslovečná spřežka *nato* (= darauf; nato se [Maria] rozloučila s rodiči 16; na to přikázal [Ježíš] otci pacholete 109; na to byl hrob zavřen kovovými dveřmi 182, spr. poté, potom). Méně vhodně se užívá slovesa *patřiti* (= náležeti) o vlastnictví (ten dům patříval jeho rodičům 30, [ta krajina] už patřila Herodesovi 45; že mu patří všecko, co patří Bohu 48) a komparativního příslovce *více* (sedělo za stolem více fariseů 89, spr. několik, mnoho — co se hodí).

Někde by bylo třeba *nevhodné* podřadné *spojení* vztažné nahraditi souřadným spojením slučovacím. Na př.: O půlnoci se narodilo dítě, které (Maria) sama ovinula plenkami, atd. 30, spr. ... dítě. Maria je ovinula plénkami, atd. Vydal ho (Ježíše) Židům, kteří ihned se na něho vrhli 171, spr. ... Židům a oni se na něho ihned vrhli n. ... Židům. Ti se na něho ihned vrhli.

Pořádku slov by bylo lze vytknouti nesprávné postavení příklonek: Byli zahnáni hladem do Egypta, kde potomci jejich se velice rozmnožili 11, spr. a tam se jejich potomci velice rozmnožili. Tehdy viděl, že už blíží se čas, kdy atd. 103, spr. že se už blíží čas. Soud konal se na nádvoří, které atd. 153, spr. Soud se konal. Opánky, jejichž řemeny ovíjely se kolem lýtek 32, spr. jejichž řemeny se ovíjely. Josef zřídil si dílnu 39, spr. Josef si zřídil dílnu. Herodes přivítal ho ve svém domě a ihned vsadil ho do vězení 40, spr. Herodes ho přivítal v svém domě a ihned ho vsadil do vězení. Přišli, aby viděli nebo slyšeli něco, z čeho by mohli ho obviniti před soudem 55, spr. .... z čeho by ho mohli obviniti.

Také *tvaroslovných chyb* je nemnoho. Lidový instrumentál *rohama* (10) by bylo lépe nahradit spisovným tvarem *rohy.* Obvyklý nom. pl. jména *krokodil* zní *krokodilové,* ne k r o k o d i l i (55). Předložkový akusativ podst. jména *země* je *zem* (plivl na zemi 119, krůpěje krve, tekoucí na zemi 149, spr. na zem; 109 je spr. padl na zem, ib. však zas: bije jím [synem] o zemi). Vlastní jména cizí Durych někde skloňuje, jinde však neskloňuje (74 v Kafarnau i v Kafarnaum, 78 bydlil v Kafarnau, 89 bydlil v Kafarnaum, 96 plaví se ke Kafarnau, 110 přišli do Kafarnaum) nebo neskloňuje správně (do Galilea 45, do Galilee 48, z Galilee (121), spr. do(z) Galiley n. Galileje). Jmenných tvarů příd. jmen snadna (81), marna (145), opatrni (60), zbytečna (181), zbytečni (150) dnes už neužíváme; byly tu na místě jen tvary složené: snadná, marná, opatrní, zbytečná, zbyteční.

Ve vokalisaci předložek zachovává Durych značnou volnost, takže předložka v témž postavení je někdy vokalisována, jindy nikoli, na př.: v svém (36, 113) i ve svém (14, 25, 40, 84, 118, 149), v chrámě (15, 16, 17, 18, 21, 48, 52, 53, 93, 117, 135, 154, 181) i ve chrámě (15, 47, 121), v městě (18, 30, 31) i ve městě (18, 39, 69, 82, 88, 146, 195), k své (178) i ke své (194), k hrobu (185, 186) i ke hrobu (185, 186, 190). Ale spíše dává Durych přednost tvarům vokalisovaným; píše: ve které (11, 45, 48), ze kterého (11, 17, 82), ve kterém (16, 17, 25, 29, 63, 182), ze které (20, 48), ve svých (31, 91), ve starém (39), ke břehu (192), ve své (51, 69, 74, 125, 126, 139, 145, 182, 194), ze mnohých (101), ve tvém (127), ve Zlaté (20). Důsledně píše také dotekl (76, 87, 108, 150) m. dotkl.

Po stránce *pravopisné* se v Durychově textu objeví tu a tam slovo s chybnou kvantitou (dokavád 12; královati 22, 40, ale 43, 163, 170 spr. kralovati; záchrance 32 m. zachránce, stři-hati 177), nespr. psané přísl. spřežky a podobné výrazy jiné (za to 25, 29, 31, 36, 39, 43, 46, 98, ale 44, 53 spr. zato; z blízka, z daleka 25, na blízku 89, 94, ale 151 spr. nablízku; na rychlo 151, pak-li 152, což pak 163, 169, z části 165), odchylně psaná cizí jména a slova (Šalamoun 11, 48, manna 12, 98, Matiáš 43, fariseové 53, 120, bazalt 83, Emaus 190) a některé jiné nesprávnosti (zžírati 12, [nemocmi] zklíčené 69, sbořen 136, komp. prudčí 152, vzpupně 169). Durych píše velkým písmenem nejen slova Spasitel (11), Syn Boží (ib.) a pod., ale i slova Církev (104), Anděl (10, 27, 63) a j., někde najisto nesprávně (33 od Východu, 101 do končin Tyrských).

A konečně — zase ta nešťastná *interpunkce*. Tak opět není tu náležitě (čárkou) oddělena věta vedlejší od sousední věty hlavní, na př.: O jiných národech řekl jsi, že oni nic nejsou a že k slině přirovnáni jsou(,) a .... připodobnil jsi 12. Věděl, že hodina narození dítěte se blíží(,) i musil ji zavésti 30. Vím(,) kdo jsi ty 69. Přáli si, aby ji vzkřísil(,) a nepomyslili 77. Fariseové pravili, že ducha nečistého má(,) a tím se rouhali 86. Proto poručil Kaifáš katům, aby Ježíše dobře hlídali(,) a odešel 156. I pochopil, že to jest anděl(,) a uvěřil 186. Zdali náš zákon soudí člověka dříve(,) než ho vyslechne 118. Neboť přišel, aby byl obětován za všecky lidi(,) a to musil učiniti 63. Člověk bohabojný, který očekával spasení lidu israelského(,) a Duch svatý byl v něm 35.

Ani vložená věta vedlejší nebývá oddělena čárkou od předcházející věty hlavní, na př.: Já pospíším s pacholíkem tam na tu horu(,) a jakmile vykonáme oběť, vrátíme se k vám 9.

I podali mu knihu proroka Isaiáše(,) a jakmile rozvinul knihu, ihned nalezl... 73. Oni pak odváděni do zajetí(,) a když se po mnohých letech opět vrátili do své země, už nebyli úplně svobodni 12. Jeho syn A. chtěl ho svrhnouti s trůnu(,) a když se to prozradilo, utekl do Říma 39. Každý člověk nejprve dobré víno staví(,) a když se hosté podnapijí, teprve horší 64. On však je všecky vyhnal(,) a když už vyšel poslední, vzal s sebou otce 77. I modlil se celou noc(,) a když nastal den, povolal k sobě učedníky 90. Kráčel po vlnách jezera(,) a když přišel k nim, chtěl se vyhnouti 96. Při tom se mu ďábelsky posmívali(,) a když slyšeli bědování jeho matky, počali pokřikovati i na ni 174. Pak vyvedl je ven do Betanie(,) a když přišli na horu Olivetskou, promluvil ke všem 195. Musili se též všichni tři sejíti na jednom místě(,) a kdo tam měl nejblíže, musil čekati atd. 32. Toliko římský císař mohl dáti Židům krále(,) a kdo se chtěl králem učiniti sám, dopouštěl se zrady 162. Rychle vstali(,) a dříve než se rozednilo, nebylo po nich ani stopy 37. Tu rybu vezmi(,) a až otevřeš ústa její, nalezneš peníz 111. Pomoz si sám(,) a jsi-li Syn Boží, sestup s kříže 177.

Dále schází čárka před spojkou *než,* když následuje věta, na př.: Tento Spasitel měl však býti úplně jiný než jak si ho představovali nevěrní Židé 13. Za mnou jde silnější než jsem já 56; při spojce *buď — nebo,* na př.: Někteří se uzdravili buď zčásti(,) nebo i úplně 52. Učení lidé buď zákonu Mojžíšovu věřili(,) nebo už nevěřili 53; k oddělení volného přístavku n. přívlastku, na př. k Janovi, synu Zachariášovu(,) 54; k oddělení dvou souřadných přívlastků, na př. žena starého(,) ctihodného kněze 26 (srov. dole na téže stránce: Byl tu starý a ctihodný kněz), ve starém(,) zpustlém domě 39; při výčtu, na př.: viděli všelijaká šeredná zvířata(,) jako želvy, ještěry i hrochy 39; za citoslovci, na př.: A aj(,) Anděl Páně ukázal se vedle nich 31 (37 spr.: A aj, hvězda je předcházela 37).

Zbytečně se čárkou oddělují dva výrazy souřadné, na př.: A líbala nohy jeho, a mastí je mazala 88. Lišky doupata mají, a ptáci nebeští hnízda 113. A poslav vojska, zhubil vražedníky ty, a město jejich zapálil 133. A tu Ježíš, když viděl, že pláče, a že se s ní dávají do pláče i Židé, zaúpěl ve své duši 125. I oni vypravovali, co se jim cestou stalo, a kterak ho poznali při lámání chleba 191.

*

Shrneme vše, co jsme o jazyku obou našich autorů napsali. Jazyk obou, Olbrachtův i Durychův, je čistý, správný. Vazby

jsou bezvadné, lexikálních chyb nepatrně, tu a tam se najde odchylka v pořádku slov a ve spojování vět. Tvaroslovných chyb málo a pravopisných rovněž. Nejvíce nedopatření je v interpunkci.

Obě uvedené knihy jsou určeny naší mládeži. Mohl by snad býti spor o to, hodí-li se některá drastická líčení nejrozmanitějších těch zločinů ze Starého a podrobná líčení mučení a smrti Kristovy z Nového zákona (stejně jako některé hrůzokrásné obrazy Doréovy) mládeži za četbu a vůbec za výchovný prostředek pro děti; ale nemůže být sporu o to, že obsah bible musí vzdělaný člověk aspoň zhruba znát, jako musí znát rozličné ty pověsti a báje z antických mythologií; obé je částí základu, na němž spočívá dnešní naše kultura. *Aug. Jar. Doležal.*

Z NAŠICH ČASOPISŮ.

V 11. čísle Pravopisného rádce (roč. XII, str. 45 n.) je otištěn příspěvek J. V. Bečky k t. zv. pomíchaným metaforám (viz na př. NŘ. IX, 1925, 33 n.). Píše se v něm: „Často se stane, že autor má na mysli dvě vazby synonymní, z nepozornosti je spojí dohromady a vytvoří vazbu třetí. Ani si pak neuvědomí, že tato třetí vazba je nelogická, směšná. Má na př. v mysli dvě vazby: *porazit (potřít) nepřítele na hlavu* a *rozprášit nepřítele*. Z těchto dvou vazeb vytvoří mimoděk třetí: *rozprášit nepřítele na hlavu*. Říkáme tomu míšení vazeb neboli učeným slovem katachrese. Někdy se tímto způsobem mohou smísit dvě slova podobného obsahu; na př. *utiskovat* a *odstrkovat* se smísí na *ustrkovat (slabší byli ustrkováni od silnějších)*. — Katachrese jsou často velmi směšné a právě pro jejich směšnost si je čtenáři dobře pamatují a stíhají posměchem toho, kdo se jich nevědomky dopustil. Mimo to svou komikou často katachrese úplně zkazí účinek vážné věci. Nejhorší na nich je, že jsou někdy až záludně nenápadné, ovšem nenápadné jen tak dlouho, dokud někdo na jejich směšnost nepřijde a neupozorní na ni ostatní.“

Autor pak uvádí z novin a ze studentských úloh několik příkladů: Nutno přistřihnout křidélka některým příliš horkým hlavám (m. nutno zchladit některé příliš horké hlavy; nutno přistřihnouti křidélka některým příliš horkokrevným lidem). Nadpozemská bytost vodní (m. nadpřirozená bytost vodní). Vývoj průmyslu jde ruku v rukávě s vývojem zemědělství (m. jde ruku v ruce). Ve svých vítězoslavných bojích (m. ve svých vítězných bojích). Nutno zakřiknout všechny tyto nekalé proudy (m. nutno zarazit, zastavit a p.). Měsíc zahalil kraj v moře svého stříbrného pláště (m. měsíc zahalil kraj ve svůj stříbrný plášť n. zalil kraj mořem svého stříbr-

ného světla). Těžce jej oplakával (m. hořce jej oplakával, těžce nesl jeho smrt). Námaha ukončila jeho předčasný život (m. námaha předčasně ukončila jeho život n. námaha způsobila jeho předčasný skon). Zaujala ho pozornost na jeden krámek (m. jeho pozornost zaujal jeden krámek n. upjal svou pozornost na jeden krámek). Nahromadil si peněz, co hrdlo ráčilo (m. co si jen přál). Hodiny jeho života se blíží ke konci (m. hodiny jeho života jsou sečteny n. jeho život se blíží ke konci). Dějepisná událost (m. dějinná událost). Význam rozhlasu je nesmírně důležitý (m. rozhlas je nesmírně důležitý n. význam rozhlasu je nesmírně veliký.) Velehrad byl sídlem krále Svatopluka a celé říše velkomoravské (m. byl sídlem krále Svatopluka a středem říše velkomoravské).

DROBNOSTI.

JE PORYBÍNO (NŘ. XXIII, 1939, 254 n., XXIV., 1940, 30 n.). Rčení „je porybíno", které zaslechl prof. Jiří Horák v Posázaví (viz Naši řeč XXIII, str. 99) a o kterém jednal dopis ing. dr. O. Farského (t. 255), má obdobu také v jižních Čechách, třebaže slovesný tvar „porybíno" tam příliš obvyklý není. Pravdu má dr. Farský, že je to rčení řídké a že ho užívají většinou starší lidé, hlavně na venkově. Ale ani mezi mladými, kteří na venkově vyrostli a stále tam pracují, není to rčení zcela neznámé. Sám jsem je slýchal v jiném tvaru ještě letos v září na Bechyňsku. Věcný výklad toho rčení vychází od zjevu trochu jiného, než pozorovali prof. Horák i dr. ing. Farský. Slovem „rybina" se označují na českém jihu (a snad i jinde) kupovité mraky, které se objevují obyčejně zrána a pokrývají velkou část oblohy nad obzorem. Tvoří tak větší nebo jemnější kresbu rybích šupin neboli, jak říkají pěkně lidé, rybích penízků. Jsou to vysoké mraky kupovité (učeně zvané cirrokumuly, kolem 7000 metrů) nebo mraky střední výšky (altokumuly), které jsou výraznější. Známější je ten zjev, hlavně v městech, pode jménem beránky. Kupovité mraky (na rozdíl od mraků slohovitých, zv. stratus) se tvoří za kolmého proudění vzduchu při teplém a suchém počasí. Odtud si vysvětlíme, že dr. Farský slýchal rčení „je porybíno" nejčastěji o senoseči a o žních. A i podle lidových pranostik skutečně věstí vznik těchto mraků déšť. Tedy nejdřív rybina, t. j. obraz rybích šupin, a odtud je porybíno. Vysoké mraky kupovité nejsou tak výrazně kresleny a mohou se zaměniti s mraky slohovitými, jednotvárnými, nedělenými nebo pruhovitými. Odtud se snad přeneslo rčení „je porybíno" i na zjev pozorovaný prof. Horákem a dr. Farským. Souvislost slova „rybina", „porybíno" s mraky kupovitými, s „beránky", se jasně cítí i mezi lidem.

František Cuřín.

LIDOVÉ VÝRAZY. Pan ředitel Jos. Königsmark z Rokycan nás žádá, abychom se dotázali svých čtenářů, v kterých krajích jsou známy tyto výrazy:

1. *upšít se* („Aj, to jsem se upšil!“ = zavadil jsem o svou ránu a způsobil si bolest).

2. *povijášet* prádlo = rozvěšovat („Ty si tu pěkně povijášíš prádlo a děti necháš jen tak!“).

3. *vychvístnout se* (skoro jen o husách a kachnách = vykáleti se: „Husa se jí vychvístla na sukni, když ji škubala“).

Tazatel je zná z lidové mluvy na Plzeňsku; prosíme své čtenáře, aby nám napsali, co o nich vědí. — My známe slovo *upšíti* ze staré češtiny („Aniž mněj, by Tomáš z nova Krista tiem dotýkaním ranil, ale bez úrazu i bez upšenie dotekl; Hus, pod. Chelčický). Jako lidové je doloženo na př. ze Želivska, odvozené příd. jméno *upšnivý, pšnivý* (urážlivý; vybíravý) z Opavska. Podle původu patří k slovesu *pcháti,* píchati.

Sloveso *chvístati* je zvukomalebné (chvist; srov. hvizd, svist) a znamená vedle „hvízdati; prskati“ často také „pouštěti řídkou stolici“ (slovensky je *chvístačka* = silný průjem).

„ODVLIVŇOVAT SE“. K nečeskému slovesu *ovlivňovat* přibylo do páru už také sloveso *odvlivňovat (se);* v Národní politice 26. XI. 1939 jsme je čtli v nadpise „Jak se člověk odvlivňuje od přírody“. Za toto pochybné obohacení českého slovníku však budeme původci sotva vděčni; je to totiž slovo vytvořené tak typicky nečeským způsobem, že běží mráz po zádech už při pouhém pohledu na ně. Česky říkáme a píšeme *míti vliv, působiti* (nějakým vlivem) *na někoho* místo „ovlivniti, ovlivňovati“; *býti pod něčím vlivem* n. *pod vlivem něčeho* místo „býti ovlivňován“; a *zbavovati se, zproštovati se vlivu, osvobozovati se od vlivu* a p. místo „odvlivňovati se“. Onen nadpis by tedy zněl po česku „Jak se člověk zbavuje vlivu přírody“ n. „... vyprošťuje z vlivu přírody“ n. „... osvobozuje od vlivu přírody“ a p.

PŘEDEJÍTI, PŘEDCHÁZETI NĚCO (K. Č.). Říkáme *předešel jsem ho po cestě, předcházeli jsme po cestě mnohé lidi* a pod., nikoli „předešel jsem mu po cestě“ atd. Stejně je ovšem 4. pád u slovesa *předejíti, předcházeti* i tehdy, když má toto sloveso význam přenesený „státi, stávati se dříve než něco jiného“ anebo „zabrániti něčemu“, na př. *zásilku předchází objednávka, předejíti omyl, nepříjemnost* a pod. (srov. staré přísloví „Pýcha předchází pád!“). Vazba s 3. pádem („předejíti omylu, předcházeti zásilce“ a pod.) je nečeské napodobení vazby cizí.

Ve významu „státi, stávati se dříve“ může míti sloveso *předejíti, předcházeti* též vazbu s předložkou *před,* na př. *jednání předcházející před*

podpisem smlouvy (nebo *předcházející podpis smlouvy), před konečným rozhodnutím předcházely četné porady* (nebo *konečné rozhodnutí předcházely . . .)* a pod. Vazba s předložkou *před* je výhodná zvláště tam, kde by vazba se 4. pádem nebyla dost jasná, na př. *před rozhodnutím předcházelo jednání* (místo *rozhodnutí předcházelo jednání)* atd.

PŘÍJMENÍ A KŘESTNÍ JMÉNO (J. J.). Význam těchto dvou slov se stále ještě přesně rozlišuje. Slovo *příjmení* znamená jméno rodinné (rodové, rodné), na př. Novák, Tichý, Kvapil a p., kdežto výrazem *křestní jméno* se označuje jméno, které dítě dostává po narození, aby se jím rozlišovalo od jiných příslušníků své rodiny (Josef, Václav, Jan atd.). Je-li v některých tiskopisech (přihláškách) vytištěna nejprve rubrika „Příjmení" a po ní teprve rubrika „Křestní jméno", nelze z toho usuzovat, že by se tu význam toho dvojího označení mátl. Účelem takového pořádku, t. j. stavění rodinného jména na první místo, bývá zpravidla dosáhnouti rychlé a lepší přehlednosti (při práci v kartotéce, při rovnání do abecedy a p.). Týž důvod vede také sestavovatele abecedních rejstříků, seznamů, obsahů a pod. k tomu, že vlastní jména osob zapisují v pořádku obráceném, příjmením napřed. Kde však není takového zvláštního důvodu, tam zachováváme ovšem pořádek slov náležitý: nejprve křestní jméno, pak příjmení.

SKLOŇOVÁNÍ ZÁJMENA *TÝŽ, TENTÝŽ* (A. H.). Zájmeno *týž, tentýž* se ve všech pádech skloňuje podle přídavných jmen vzoru *chudý.* Má tedy vždycky touž koncovku, jakou by v příslušném pádě mělo přídavné jméno *chudý,* jenom se k ní připojuje ještě koncové *-ž.* Na př.: *téhož* kraje (jako *chudého* kraje), *témuž* člověku (j. *chudému), v témž* místě (j. *v chudém*), *s týmž* člověkem (j. *s chudým*), *touž* ženu (j. *chudou*), *o téže ženě* (j. *chudé*), *s touž* ženou (j. *s chudou*), *tíž* nebo *titíž mužové* (j. *chudí*), *týchž* mužů (j. *chudých*), *s týmiž* muži (j. *s chudými*) atd. Tvary, které se s tímto skloňováním neshodují, nejsou správné, na př. v t o m t é ž (správně: *v témž,* jako *chudém*), s t í m t é ž, s t í m ž e (spr. *s týmž* j. *chudým*), t u t é ž (spr. *touž,* jako *chudou*), s t o u t é ž (spr. *s touž,* jako *chudou*), t ě c h ž e (spr. *týchž,* jako *chudých*), t ě m ž e (spr. *týmž,* jako *chudým*), s t ě m i t é ž (spr. *s týmiž,* j. *chudými*) atd.

Složené zájmeno *tentýž* má jen tyto tvary: v jedn. čísle 1. pád *tentýž, tatáž, totéž* (tvar *tentýž* je zároveň 4. pádem muž. rodu neživotného, tvar *totéž* 4. pádem středního rodu), v množ. čísle 1. pád *titíž, tytéž, tatáž* (tvar *tytéž* je též ve 4. pádě muž. a žen. rodu, tvar *tatáž* ve 4. pádě střed. rodu). Jinak, t. j. v pádech nepřímých, užívá se jen kratších tvarů od zájmena *týž.*

Odpovědný redaktor prof. dr. Jiří Haller. — Tiskly Graf. závody Pour a spol v Praze I, Bílkova 17.